

РЕЛІКТИ ЗВИЧАЮ “КОЛОДКА” НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

У статті автор робить спробу дослідити історію масничного звичаю “колодки”, який колись був поширений на всій території України. А тепер його залишки існують на Переяславщині.

Ключові слова: Масниця, “колодка”, “волочити колодку”, обряд, Переяславщина.

Традиційно впродовж багатьох століть на усій території України святкувалася Масниця, яка випадає на останній тиждень м'ясниць та перед запусами (заговини) на Великий Піст. Останній тиждень м'ясниць – сирний. Звідси й назва – Масниця. Свято це відоме майже усім народам Європи, та у нас воно зберегло свою давню національну специфіку. Про це свідчать і збережені в Україні до початку ХХ ст. традиції відзначення Масниці, які мають чимало варіантів та локальних назв свята: Масниця, Масляна, Запусти, Пущення, Пирого, Колодка, Колодій, Заговини, Сирний тиждень тощо. Це був перехід протягом тижня від м'ясних страв до набілу (молочних). Цілий тиждень господині варили вареники з сиром, пекли пиріжки, млинці, а в останній день перед Великим Постом, в неділю, збиралися на гуляння до сусідів, родичів, сватів, кумів. Молодь робила в складчину вечорниці¹. Специфікою Масниці в нашій країні у минулому було проведення дуже давнього обряду “колодка”². Поряд з обрядом “волочити” або “чіпляти колодку” в українців був і інший масничний обряд – “народження і похорони Колодки”.

Дослідженню обряду “колодки” протягом ХІХ – ХХ століть приділяли увагу багато вчених-етнографів. Найбільш докладний опис цього обряду в Старокостянтинівському пов. Чернігівської губ. дано у матеріалах, зібраних експедицією П.П.Чубинського. Жінки святкували колодку весь тиждень. В понеділок з ранку вони збиралися в корчмі. Одна з них клала “Колодку” на стіл – невелике поліно або палицю – і сповивала декількома шматками полотна – це означало, що “Колодка” народилася. Потім пили вино, поздоровляли один одного з народженням “Колодки”, йдучи додому, “Колодку”, залишали в корчмі. Так продовжувалося щодня; у вівторок “Колодка” хрестилася, в середу були похрестини, в четвер вона вмирала, в п'ятницю її ховали. У неділю “Колодку” “волочили”: жінки прив'язували її парубкам і дівчатам до ноги, а дівчата у свою чергу прив'язували парубкам “Колодку”, обшиту стрічками, за це хлопці повинні були платити викуп³.

Цей опис став класичним, майже всі наступні дослідники неодмінно до нього зверталися або робили посилання.

М.Ф.Сумцов розглядав саме цей обряд як характерний для української Масниці. Але на відміну від повсюдного звичаю “волочити колодку”, описаний обряд з колодкою зустрічався рідко⁴.

Два види “колодки” описав у своїй праці “Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного” (1928) академік Агатангел Кримський. Ним наведено описи цього звичаю з різних сіл Звенигородщини у варіанті народження, хрещення і поховання “Колодія”, а також у варіанті “вчеплення колодки”, причому “колодкою” називають хустку або рушник, за який неодмінно треба дати викуп⁵.

Дослідниця календарної обрядовості східних слов'ян В.Соколова також зазначає, що в українців був специфічний масничний обряд, який, уже у формі жарту, зберігався дуже стійко. Це звичай прив'язувати, “волочити колодку”, тому і Масниця називалася “колодка”, або “колодій”⁶.

Звичай “волочити колодку” у своїх працях відзначали майже усі етнографи, хто писав про українську Масницю. Так, М.Ф.Сумцов підкреслював, що “колодка-Колодій” складає найхарак-

тернішу особливість української Масниці. “Знаряддя тортур і покарання – колодка – перейшло в предмет жарту і веселощів і, нарешті, дало назву цілому святу”⁷.

У проведенні цього звичаю були локальні відмінності, але суть скрізь одна: жінки, зібравшись, ходили по хатах, де були дорослі парубки і дівчата, і прив’язували до їхніх ніг “колодку” – обрубок поліна або тріску (пізніше приколювали стрічку, хустку, квітку) – і не знімали до тих пір, поки молодь не відкуповувалася, а на зібрані гроші влаштовували гуляння⁸.

Наприклад, у ХІХ ст. в Харківській і Херсонській губерніях “колодку” прив’язували до ноги матерям дорослих хлопця або дівчини в покарання за те, що вони не оженили своїх дітей під час М’ясниць; матері відкуповувалися горілкою і пригощанням, іноді грішми⁹.

У м. Веркіївка (Ніжинський пов.) “колодки” волочили дівчата. Зібравшись групою “з одного кутка”, вони прив’язували до кінця мотузка обрубок дерева (“який попадається” – великий або маленький, сукуватий або обтесаний); одна або дві дівчини волочили колодки, інші несли кошик, мішечок і тому подібне. Спочатку йшли в хату до одного з виконавців обряду і з сміхом прив’язували “колодку” до ноги господині: “А ну, дядино, тепер откупляйтесь!”. “Дядина” відчіплювала “колодку” і одаровувала усіх сиром, маслом, яйцями, борошном. Дівчата складали усе це у торбину чи кошик та йшли до наступної подруги. Обійшовши будинки дівчат, йшли до хат парубків свого кутка. Увечері або на інший день збиралися на вечорниці, пригощання готували із зібраних продуктів¹⁰. Тут звичай вже трансформувався на забаву: волочили і прив’язували “колодку” самі дівчата, до яких за звичаєм вона прив’язувалася їм.

Відповіді на анкету Етнографічної комісії, які наводить В.Соколова¹¹, показують, що звичай прив’язувати на Масницю “колодку” ще до кінця 20-х років ХХ ст. зберігався майже повсюдно, але сприймався як жарт і по-різному видозмінювався. Основна мета його – зібрати гроші і продукти для святкового частування. “В’яжуть колодку, щоб посміятися і зібрати могорич” в с. Березна Білоцерківського окр.; “Справляють колодку – прив’язують стрічку, відкуповуються горілкою” в Дніпропетровському окр.; “Колодій справляють так: баби зберуться в хатині, гуляють, а якщо ненароком зайде в хатину парубок або дівчина, прив’язують до спини колодку, зв’язують назад руки і вимагають викуп” в с. Алексеевка Шевченківської окр. і тому подібне.

“Колодку” зазвичай прив’язували неодруженими парубкам, пояснюючи при цьому: “В’яжуть колодку, щоб не бігав, а швидше одружувався” (с. Новоселовка Мелітопольської окр.). Частіше в’язали “колодки” жінки, як тому і належало бути в с. Петровського Полтавської окр., с. Чернобаї Шевченківської окр.). Пізніше це почали робити і чоловіки, наприклад брат – братові або сусід – сусідові чи сусідці (х. Лутаїха Полтавської окр.).

Іноді від обряду зберігалася лише назва, а ніякої “колодки” (навіть у модернізованій формі – у вигляді стрічки, хустки, квітки) не було. Наприклад, в с. Колодиста на Уманщині хлопець пригощав дівчину горілкою, яка, у свою чергу, за випиту чарку віддавала йому на Паску три крашанки. “Колодкою” називалася і вечірка на Масницю, на якій пригощалися варениками, локшиною і ін. Коли випивали за здоров’я, співали, що проглядаються шлюбні мотиви.

Ой, випий, випий маєш за кого
 Пристало серце моє до твого.

На думку В.Соколової, прив’язування “колодки” у українців – форма покарання молодих людей. Прив’язуванням “колодки” як би відзначали, піддавали громадському осуду тих, хто не виконав свій обов’язок – не одружився – і тим самим, за стародавніми переконаннями, міг зробити шкідливий вплив на природу, не сприяв родючості. Але уже в другій половині ХІХ ст. цей звичай в Україні сприймався як жарт.

Український звичай “волочити колодку” має певною мірою аналогії і у сусідніх західнослов’янських народів. Так, наприклад, йому близький польський звичай, що став також жартом, – не одруженим прив’язували ззаду “клоцки” – шматочки дерева або кори. У Словаччині і Східній Моравії хлопці мазали собі обличчя сажею і у такому вигляді з прикрашеною колодою – “клатиком” – ходили по селу. Потім колоду прив’язували до ноги або за шию дівчини, яка повинна була відкупитися (після цього з нею танцювали “на льон і коноплі”). Схожі звичаї були і у деяких південних слов’ян. Словенські хорвати, наприклад, примушували тих, що не одружилися волочити колоду по селу або закидали її їм на дах. Одиничні випадки прив’язу-

вання “колодки” (у жартівливій формі) у росіян були зафіксовані тільки в суміжних з Україною областях, де була значна кількість українців¹².

У білорусів також в кінці XIX ст. були відзначені окремі випадки прив'язування “колодки” неодруженим, причому робили це не на Масницю, а в понеділок або у вівторок першого тижня посту. В.Соколова вважає, що у білорусів “колодка” з'явилася в окремих місцях, мабуть, як жарт під польським або українським впливом. Специфічною особливістю, знаком Масниці “колодка” стала тільки у українців¹³.

М.Гайдай, який спеціально збирав у 1929 р. матеріали з “колодійного обряду”, записав у с. Браїлове, на Поділлі від 78-річної жінки розповідь, як справляли Колодія: “Як Колодій народиться в понеділок, то жінки йдуть спочатку на родини, а після йдуть на другий день у вівторок хрестити. Колодій робитьця з поліна, його украшають як лялю стрічками, квіточками... В четвер Колодія ховають, кидають його десь в куток та й після візьмуть та й сплять, бо то ж поліно! У п'ятницю всі баби плачуть за колодієм... У суботу то вже всі баби, без чоловіків тішаться, що вже його поховали: випивають, співають, що збулися Колодія, що вже не мають ніякої турботи”. У інших же записах М.М.Гайдая мовиться лише про прив'язування колодки або ж “колодкою” називалося масничне гуляння.

В.Соколова помилково вважала, що обряд “колодки” – трансформація найдавнішого обряду виготовлення і знищення зображення зими. На її думку на Україні Колодкою почали називати її зображення. Це визначило і матеріал, з якого “колодка” робилася, – дерево. Також дослідниця вбачала тут вплив “популярної гри Кострубонька” (“похорони Коструба”), теж обрядового походження. Не погоджується вона також з твердженням Г. Носової, що дерев'яна колодка замінила ляльку, якій приписувалася магічна дія на родючість, і “перетворилася згодом на знаряддя покарання молоді за нереалізовану можливість утворення сім'ї”¹⁴. Як можна вважати, призначення колодки було слугувати знаряддям покарання, виготовлення ж, а потім похорони “колодки-Колодія” – генетично і функціонально зовсім інший обряд.

Масничні обряди і звичаї на Україні мають чимало локальних особливостей. П.В.Іванов говорив, що “в четвер баби компаніями йшли в шинок “пестити телят”, тобто пити спиртне, щоб корови були ласкавими до телят і не хворіли” (1907, 78). Привертає увагу той факт, що на Україні Масницю святкували головним чином заміжні жінки, вони і виступали виконавцями обряду “колодки”. Молодь же просто гуляла, в неділю влаштовувала вечорниці.

На початку XX ст. етнограф П. Іванов у Куп'янському пов. Харківської губ. записав пісню, яку співали на заговини:

Масляна, воротися! До великодня протягнися,
Од великодня до Петра, а від Петра та до тепла...¹⁵

Масничні пісні у українців збереглися лише частково. “На Масниці молодь починає співати веснянки”, – писав П.В.Іванов. Так і в с. Ковпита Чернігівського пов. хлопці приносили під клуню або хлів багато соломи, і вся молодь і діти кидалися нею і співали веснянки. Кидання соломою – поза сумнівом, пережиток заклинання на урожай. Масниця органічно переходила в зустріч весни. Якщо у росіян деякі масничні обряди і, особливо веселощі, були пов'язані із зимою, то у українців переважала весняна тематика. Це природно – весна на Україні наступала раніше, і на Масницю, особливо на півдні, вже відчувалося її наближення.

Обряд “чіпляння колодки” і “Колодія” наведено майже у кожного дослідника народного календаря. Цьому звичаю приділяли свою увагу і етнографи діаспори О.Воропай¹⁶ та С.Килимник¹⁷. В.Скуратівський описав ще один цікавий звичай, що побутував у селі Варні, що на Полтавщині. Коли в селі з'являлося позашлюбне дитя (хоч це було в Україні рідкісне явище), жінки дізнавалися, хто батько немовляти; на Колодія молодиці йшли до такого парубка, брали його силоміць із собою, а на руки клали “сповиту колодку”, проходили усім селом і заворачали в двір покритки. Тут чіпляли до ноги “колодку”, заставляли його вклонитися знедоленій дівчині та поцілувати дитя. “Колодку” парубок міг зняти наступного дня, але перед цим відкупитись у жінок та зробити подарунок дитині чи дати бодай невелику суму грошей¹⁸.

Під час польових досліджень автора, які проводилися протягом 1992 – 2007 рр., встановлено: на рубежі XX – XXI ст. у селах Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. зберегли-

ся деякі звичаї під назвою “колодка”, але залишків обряду “народження Колодки”, навіть у пам’яті респондентів, не виявлено.

У першій половині ХХ століття у с. Козинці (у 70-х рр. ХХ ст. було затоплене водами Канівського водосховища) широко побутував звичай “чіпляння колодки”. На Сиропусному (Масничному) тижні збирався гурт молодих жінок, які брали важку колоду і йшли до хати, де жив неодружений парубок. Молодому чоловікові, який був шлюбного віку але не одружений, до ноги жінки чіпляли колоду як кару за те, що не одружився протягом року. Причому старалися знайти колоду важку і велику – для цього брали дуб чи акацію. Для того, щоб позбутися цієї колоди, парубок мав чимось відкупитися – чи могоричем, чи цукерками, чи ще чимось, чого забажає жіночий гурт. І така “процедура” повторювалася у кожній хаті, де жив неодружений парубок. Особливо вимогливими жінки були до парубків-перестарків, або “сивояїв”, яким уже було за 30 років¹⁹.

На поч. ХХІ ст. існує на Переяславщині дивний звичай: за різної нагоди – чи то Зелена неділя, чи другий день весілля, чи другий день Великодня, чи храмове свято, чи ще якась okazія, чоловіки тягнуть величезну колоду до котрогось односельця залишають там і вимагають могорич за те, щоб господар міг позбутися такого “дарунку”. Отримавши належне, процесія рухається до іншого двору і там все повторюється з початку поки не набридне. У с. Велика Каратувль такий обряд проводиться під час весілля у понеділок і називається “Голка” – як голка з ниткою зшиває до купи тканину, так “колодка-голка” “зшиває” два роди в один²⁰. У с. Вовчків старий дід тягне колоду від двору до двору і вимагає могорич, “щоб гадюка не вкусила”²¹.

Таке явище можна було спостерігати у 2002 – 2004 рр.: у селах Харківці, Мазінки, Дем’янці, Козлів, Ковалин та ін. Чоловіки тягнуть велику колоду комусь у двір і співають пісні різної тематики, хто що згадає. Господар, до якого притягли “колодку” виставляє частування. Тягати колодку можуть чоловік двадцять у будь-який двір, з будь-якої нагоди²².

Звичайно побутування таких звичаїв у ХХ і навіть ХХІ століттях говорить про їхнє архаїчне походження і залежність від норм звичаєвого права, коли одруження, створення сім’ї молодими людьми було обов’язком і знаходилося під контролем сільської громади. Неодружений чоловік не міг бути обраний головою громади і вважався неповноцінним її членом.

Такі обрядодії зосереджувалися на тих, хто не одружився або не мав дітей. У давнину скріпленню нової родини та вихованню дітей приділялася особлива увага. Це був непорушний закон, своєрідний культ подружнього життя. І хоч дійство Колодія набуло жартівливого характеру, усе ж за ним стояла глибока мораль.

Той факт, що на початку ХХІ ст. на Переяславщині ще залишилися рештки цього давнього звичаю, особливо те, що найчастіше цей обряд пов’язується з весільною чи родильною обрядовістю, ще раз підтверджує, що його виникнення безпосередньо пов’язане з нормами звичаєвого права, коли створення сім’ї молодими людьми було обов’язком і знаходилося під контролем сільської громади. І причетність “колодки” до масничної обрядовості є закономірним, оскільки під час Масниці відбувався заключний етап весільного періоду, яким були М’ясниці, і таким чином ніби “підводилися підсумки” – одружені пари вшановувалися, а неодружені піддавалися покаранню у вигляді “колодки”.

¹ Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000. – С. 33.

² Агапкина Т.А. Колодка: к истории обычая // Живая Старина, 1995. – № 4. – С. 7 – 10.

³ Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край – СПб., 1872. – Т. 3.

⁴ Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. – К., 1890. – 401 с.

⁵ Кримський А. Звинигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – К., 1928. – Ч.1. – С. 278 – 281.

⁶ Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. – М., 1979. – С. 54.

⁷ Сумцов М.Ф. Культурные переживания. – С. 136 – 137.

⁸ Соколова В.К. Вказ. праця. – С. 54.

⁹ Там само. – С. 55.

- ¹⁰ Малинка А. С., Этнографические мелочи (из местечка Веркиевки, Нежинского у., Черниговской губ.) // Этнографическое обозрение (далі – СЭ). – СПб., 1898. – № 1. – С. 160.
- ¹¹ Соколова В.К. Вказ. праця. – С. 55.
- ¹² Там само. – С. 56.
- ¹³ Там само. – С. 57.
- ¹⁴ Носова Г. Картографирование русской масленицы // СЭ., 1969. – № 5. – С. 45 – 56.
- ¹⁵ Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии – Харків, 1908.
- ¹⁶ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – 592 с.
- ¹⁷ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3 кн., 6 т.]. – Факс. вид. – К., 1994. – Кн.2. – С. 358.
- ¹⁸ Скуратівський В. Святвечір. (У 2 кн.). – К., 1994. – С. 85 – 89.
- ¹⁹ Зап. автором від Ілько Ірини Михайлівни 1923 р. н. з с. Козинці, нині прож. у м. Переяславі-Хмельницькому, у 2008 р.
- ²⁰ Зап. автором від Левченко Л. з села Помоклі Переяслав-Хмельницького району у 2008 р.
- ²¹ Зап. автором від Смілої Г.С. з села Пристроми Переяслав-Хмельницького району у 2007 р.
- ²² Зап. автором від Годліної Л.О. та Грукач Н.В. з м. Переяслава-Хмельницького у 2007 р.

В данной статье автор делает попытку изучить историю масленичного обычая “колодки”, когда-то распространенного по всей территории Украины, а теперь имеющего трансформированные остатки на Переяславской земле.

Ключевые слова: Масленица, “колодка”, “волочь колодки”, обряд, Переяславщина.

In the article the author tries to investigate a history of tradition “kolodka” which was popular on the territory of Ukraine. Vestiges of this tradition till now exists in Pereyaslav region.

Key words: the Pancake week, “kolodka”, “drag “kolodka”” a ceremony, Perejaslavshchyna.